

MURÁDIN JENŐ

WALTER CRANE A SZÁZ ÉV ELŐTTI KOLOZSVÁRON ÉS A KALOTASZEGEN

■ Valahányszor a népművészetből építkező magyar kultúra kérdéseire terelődik a szó, az angol minta és példaképek úgy állnak elénk, mint megkerülhetetlen toposzok. A centenáriumát nemrég ünneplő gödöllői művésztelep törekvései meg sem érthetők e hatások nélkül, és értelmezhetetlen lenne a mozgalom ideológiai alapozottsága is. Magyarországon beleértve az erdélyi részeket, a reformkori útkeresések után a polgári fejlődés századfordulós-millenáris korszakában kapott hangsúlyt utoljára a tiszta képletként fölmutatható *angol orientáció*. Olyan közel került hozzánk a szigetország kultúrája, hogy megújulást hirdető apostolai, Ruskin, Morris, Ashbee már-már személyes ismerősöknek tünnek, pedig ők soha nem jártak nálunk, és a rájuk hivatkozók többsége inkább a mozgósító jelszavaikban ismerte elképzeléseiket. Még a hihetetlenül népszerűvé lett *The Studio* is úgy vált az anglofil inspiráció példatárává, hogy képanyaga hatott inkább – egyfajta biblia pauperumként –, mint sokak számára nyelvében megközelíthetetlen szövege.

Akik eljűtöttek hozzánk, a mozgalomnak már nem kezdeményezői, de hatásos propagátorai voltak, kiváló, sokoldalú alkotók, akik a személyes kapcsolatok révén teljesítettek küldetését.

Percyval Tudor-Hart 1897-ben látogatta meg Nagy Sándor társaságában Kriesch Aladárt Diódon, a későbbi gödöllői művésztelep bölcsőjének számító erdélyi faluban. Ez a találkozás – jönléhet Kriesch már Párizsból ismerte Tudor-Hartot – fölgyorsította a ruskini-morrisi elvek alapján körvonalazódó kolóniaalapítást.¹ Ezt követte az 1900-as esztendő őszén Walter Crane közel egyhónapos magyarországi látogatása. Crane műveinek sokaságát hozta magával, egy teljes életet átfogó kiállításra vállalkozott, és erdélyi-kalotaszegi útja a „ruskini föld” felfedezett kincseit kínálta a szecesszió felé nyitó magyar művészetnek. „Walter Crane 1900-as magyarországi látogatása után – olvassuk egy méltatásban – a kalotaszegi medence etalonná, a ruskini és morrisi eszmények megvalósulásának a színterévé vált, a finn karélimushoz hasonlítható példaképpé.”²

Az itt következő írás *kísérlet egy rekonstrukcióra*. Arra összpontosít, hogy föltérképezze Walter Crane erdélyi útját, kövesse meghívásának körülményeit, leírja a három nap történetét, beépítve eddig ismeretlen adatokat és dokumentumokat. Szó esik benne, csak példaként kolozsvári kiállításáról, melyről a szakirodalom eddig mit sem tudott. Hozzáépül ehhez a kalotaszegi (bánffyhunyadi) expedíció is, melyről Gál István tanulmányából³ elég részletes ismereteink vannak.

Egy angol művész magyar kapcsolatai

■ A kutatónak néha az az érzése, hogy Walter Crane népszerűbb volt Magyarországon, mint szülőhazájában. Nem mintha tehetségét és sokoldalúságát kortársai nem méltányolták volna, hiszen páratlan termékenységgel a képzőművészet és iparművészetek majd minden ágában maradandót alkotott, és könyvillusztrációin egy nemzedék nőtt fel. Csakhogy Crane nem magányos csúcsként emelkedett ki a mozgalom tengeréből, hanem a Ruskin- és Morris-tanítványok egyikeként járult tevékenyen hozzá ahhoz, hogy a preraffaelizmusból kiinduló szemléletváltással a lehetetlenre vállalkozzanak, arra tudniillik, hogy a türelmetlenül iparosodott szigetországból „mindent újra kezdve” visszatérjenek a kézműves hagyományokhoz,

az emberléptékű tárgykalkotáshoz. Másrészt Crane nyíltan hirdetett szocialista hitvallása, közvetlen kapcsolata a munkásmozgalommal, ártottak társadalmi pozíciójának. Nem véletlen, hogy királyi kitüntetésben soha sem részesült, csak párizsi, müncheni kiállítások megtisztelő díjait vihette haza. Pályájának egyetlen átfogó kiállítását ugyanakkor nem Angliában szervezhette meg, hanem Budapesten, az Iparművészeti Múzeum rendezésében. Nem szabad ugyanakkor megfeledkezni arról, hogy kiváló szónokként a Society of Art-ban tartott előadásai mindig eseményszámba mentek Angliában, és a mozgalom egyik fórumának, az Art and Craft-Society megalakítása nagyrészt az ő érdeme.

A Liverpoolban 1845-ben született és Londonban 1915-ben elhunyt Walter Crane magyar kapcsolatai nem a budapesti kiállításával kezdődtek, és nem is haltak el azonnal Magyarországáról való távozása után. Érdeklődése a magyar népművészet és kézműipar iránt a millenárius időkre vagy talán annál is korábbra tehető. Ezek a szálak részben Erdélybe vezetnek, és eléggé ismertek.

Azt követően, hogy az 1885. évi budapesti országos kiállításon Gyarmathy Zsigmondné kalotaszegi varottások pompás gyűjteményét mutatta be, megindult a vidék népművészetének és kézműiparának országhatárokon túlra vezető fölfedezése. Gyarmathyné nagyon gyakorlatias szempontokkal tárgyak sokaságát juttatta el gyűjtőkhöz és érdeklődőkhöz. Angliában és Franciaországban működő ügynöke éppen az a Rozsnyay Kálmán volt, aki Walter Crane magyarországi és erdélyi látogatását előkészítette.

Az aradi származású Rozsnyay Kálmán többször megfordult a bánffyahunyadi udvarházban, Gyarmathyék otthonában. Pontosan fölmérte, mi az ami az akkor még bőségben felgyűjthető tárgyak között a befolyásos külföldi megrendelők számára érdekes lehet. Különös alakjára, személyiségére etikailag árnyak vetülnek; írásaiban saját közreműködését mindig túlhangsúlyozta, és a népművészeti tárgyakkal való kereskedés, az üzlet csábításainak sem tudott ellenállni. Ennek ellenére a nyugati kapcsolatok kiépítésében érdemei nem vitathatók el. Otthonos volt Crane londoni házában, beszélt neki Zsolnayról, Lechnerről és „Gyarmathyné néperől”.⁴ Az idős Ruskin is nála látott először kalotaszegi tárgyakat. Nyilvánvalóan ő készítette elő, hogy a pécsi kerámiagyár vezetője, Zsolnay Vilmos, Crane otthonában szállhatott meg.

Bő fél évvel Crane magyarországi látogatása előtt Rozsnyay Londonból keltezett írása jelent meg a Magyar Iparművészetben az angol művészről. A riportszerű beszámolót számos érzékletes illusztráció kísérte, köztük a Crane otthonát bemutató felvételek.⁵ Rozsnyay elvitte Crane-nek a millenárius kiállítás emlékkönyvét, amely különösen fölszigázta vendéglátójának érdeklődését. Így született a budapesti meghívás, a kiállítás ötlete, melyet Lippich Elek, kultuszminiszteri tanácsos, illetve az Iparművészeti Múzeum részéről Ráth György és Radisics Jenő támogatott.

Crane budapesti és vidéki városokban tett látogatása, 1900. október 10-től november 5-ig, az öt üdvözlő fogadások, a 600 tárgyat bemutató kiállítás az év művészeti eseménye lett. Erőteljes erkölcsi ösztönzést adott ugyanakkor a népművészetből ihletődő magyar szecessziós törekvéseknek.⁶

Előzmények az erdélyi úthoz

■ Bizonyos, hogy az erdélyi és benne a kalotaszegi utazás eleve benne volt Crane programjában. A részletek azonban mindeddig föltáratlanok maradtak. Konkrétan a meghívás a kolozsváriak részéről érkezett, és a program megszervezése is – Rozsnyayval egyeztetve – rájuk hárult. A kérdés az, milyen ösztönzők hatottak közre a városvezetés mozgósításában és annak a befogadó szellemi légkörnek a megteremtésében, mely annyira felejthetlenné tette Crane és családja számára az itt töltött napokat?

Crane pesti látogatása élénk visszhangot kapott a kolozsvári sajtóban. Az eseménynek híre szinte azonnal elérkezett ide. Bőven beszámoltak arról az ünnepi fogadról, melyet a megérkezés estéjén a Royal Szállóban tartottak, s ahol a magyar építész- és művész-társada-

lom élvonalá képviseltette magát (Alpár Ignác, Ligeti Miklós, Lotz Károly, Vaszary János, Zala György), s ahol a politikai és közélet reprezentatív vezetői (Wlassics Gyula, Szilágyi Dezső, Hegedűs Sándor, Fraknói Vilmos) is jelen voltak. Részletek jelentek meg Jókai köszöntő beszédéből, és annak is híre ment, hogy az ünnepelt írónak egy napig külön is vendége volt az angol művész. Több erdélyi látogató nézte meg a kiállítást, s nyomban megfogalmazódott a kívánság, hogy e művekből Kolozsvár is láthasson valamit. Ez annál is inkább érthető volt, mert a város a Mátyás-szobor fölavatását váró hangulatban élt, s az akkoriban szerveződő Erdélyrészi Szépművészeti Társaság amúgyis kiállítással készült a régen várt, de újra meg újra elhalasztott eseményre.

Crane-nek az erdélyi sajtóban megjelentetett elméleti írásai, illetve az őt üdvözlő cikkek hozzátartoztak a fogadtatás előkészületeihez. Október 18-án a kolozsvári Magyar Polgár terjedelmes írásban közölte Crane-nek Budapesten tartott előadását (*Walter Crane a vonalakról*).⁷ Ennél szélesebb körű társadalmi érdeklődésre tartott számot a lap október 29-i írása (*Walter Crane: Művészet és szocializmus*) melyben a szerző a mozgalom ideológiáját fejt ki. A lélekölő gyáripari termelés – hangzik érvelésében – tönkretette a népművészetet, a tömegtermelés elidegenítette az embert a környezetétől. Helyébe az összművészeti (*Gesamtkunst*) alkotásnak kell lépnie. „Az igazi humanitás nem lehet meg a művészettel való érintkezés nélkül.”⁸

Crane erdélyi útja előtt két nappal jelent meg a szabadelvű Újság című kolozsvári lapban a festő Papp Gábor méltató írása.⁹ A Kolozsváron, majd Szegeden élt Papp Gábor Hollósy Simon növendékéként a plein air festészet erdélyi úttörője volt és a századforduló éveiben az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság egyik szervezője. Írásában nagyon pontosan mondja el, hogyan lépett Ruskin követőjeként a művészpályára Crane, aki festő akart lenni, de nem sikerült ilyen tanulmányokat folytatnia. Méltatta sokoldalúságát, mely az illusztrációktól a fametszésig és kerámiáig terjed. Megjegyzi, hogy a korai szocialista eszmék híve és Tolsztojhoz hasonlóan a művészetben „társadalomátala-kító faktort” lát¹⁰.

Az erdélyi társadalom szellemi elitje sem állt már egészen értetlenül és előismeretek nélkül a művészetek új hulláma előtt. Az 1900-as párizsi világkiállítás a szecesszió diadalát hozta meg, és ennek visszhangja e régióban is érezhetővé lett. Még az sem maradt nyomtalanul, ami Diódon forrott, hiszen Kriesch Aladár tolsztojánus eszméi a kiterjedt erdélyi rokonságban eléggé ismertek lehettek. Diód felé utazva Kriesch gyakran vendégeskedett Abt Antal egyetemi tanár, a tudós fizikus kolozsvári otthonában, aki édesanyjának testvérbátyja volt s a város társadalmának tekintélyes tagja. Másrészt unitárius vonalon is terjedtek a hírek, hiszen Kriesch Diódon festette meg monumentális képét, a tordai vallásbékét meghirdető Dávid Ferencről, az unitárius egyház mártír püspökéről.

Idegenben saját nyelvén

■ Mindezekon túl Walter Crane erdélyi látogatásában kulcsszerep jutott egy kolozsvári anglofil unitárius tanárnak, Kovács Jánosnak. Nélküle az események nem zajlottak volna le olyan olajozottan, és talán nem is hozták volna meg a várt eredményt. Minderről leghitelesebben a Crane-nel folytatott levelezése számol be, mely e tanulmányban most helyet kap.

Ki volt ez a köznapi nevű, szerény, de lelkes ember, Kovács János? Pályarajzát Gál Kelemen, a kolozsvári unitárius kollégium történetírója foglalja össze a leghitelesebben.¹¹

A Crane-nél egy évvel fiatalabb, udvarhelyszéki (fiatfalvi) Kovács János (1846–1905) magánúton, gimnáziumi éveiben során tanult meg angolul, tudatában e nyelv fontosságának az angol és amerikai kapcsolatokat élénken ápoló erdélyi rokon-egyház számára. Mint teológus hallgató, egyháza főtanácsának ajánlásával ösztöndíjjal került ki Londonba, ahol 1870–1872 között a Manchester New-College hallgatója volt. Közben bejárta Anglia, Skócia, Írország nagy részét, majd az Egyesült Államokban is megfordult. Hazatérve, 1873-ban a kolozsvári egyetemen az angol nyelv és irodalom „magántanítója” (lektora) lett, és éveken át az unitárius kollégium igazgatója. Mint Gál Kelemen írja, „nagy öröme volt, ha valamelyik tanítvá-

nya az angolban szép eredményt ért el, s egy-egy körünkbe vetődő angolt a maga nyelvén üdvözölt.”¹²

Ez fontos megjegyzés, hiszen a századforduló magyar társadalmában az angol nyelv korántsem volt közhasználatú. Helyette sokkal inkább a németet beszélték, de még a francia is ismerőbb volt. Kovács, akit angolbarát megszállottsága miatt növendékei és pályatársai csak *mister*-nek neveztek a nyelvtanulás szélesebb körű társadalmi formáját honosította meg. 1876-ban Kolozsváron megalakította az Angol Társalgási Kört („Kolozsvár English Conversation Club”), melynek élete végéig elnöke lett. Ő adta ki a magyarrá lett angol orvos és birtokos, John Paget életrajzát, aki egyéb érdemei mellett az erdélyi unitáriusok számára a manchesteri kollégiumba szóló minden évi ösztöndíjat kiharcolta.

Ismerte-e Kovács János Crane-t még angliai ösztöndíjasként? Bizonyíthatatlan, de nem ki-zárt; mindenképpen hallott róla, mert budapesti kiállításán azonnal kapcsolatba lépett vele. Ajánló levele Crane-hez az a John Paget életrajz volt, melyet 1893-ban adott ki könyvalakban.¹³ Egymás iránti rokonszenvük barátsággá alakult, mely nem szűnt meg azután sem, hogy az angol művész végleg távozott Magyarországról, és visszatérése csak bizonytalan tervekben fogalmazódott meg. „Crane Walter Budapesten hosszabb időt töltött Kovács János kolozsvári tanár társaságában – tudósított az erdélyi sajtó –, kit nagyon megszeretett”, mert több évet töltött az angolok között, és ismerte szokásaikat.¹⁴ A források közvetlenségével erősíti meg a mondottakat Crane-nek tíz nappal az erdélyi expedíció előtt Kovács Jánoshoz intézett levele.

„Szentkirályi ú. 49. [Budapest] 1900. okt. 19., délután 4.30

Kovács Professzornak

Kedves Kovács professzor

Ütítervünk megváltozott, ezért találkozásunkat későbbre kell halasztanunk. Így meg lesznek fosztva attól az örömtől, hogy családodnak bemutatthassam. Mindazonáltal mi türelmetlenül várjuk, hogy Kolozsvárott találkozhassunk.

Küldök egy feljegyzést Rozsnyay úrral programunk időpontjairól.

Őszinte tisztelője: Walter Crane¹⁵

Crane művei kolozsvári kiállításon

■ Közben Kolozsváron javában folyt a látogatás előkészítése. A város nyitott szemléletű, minden jó ügyért cselekedni kész polgármestere, Szvacsina Géza azt szerette volna, ha a pesti kiállítással párhuzamosan vagy annak záróakordjaként Crane műveiből Kolozsváron is bemutatnak. Ennek érdekében október 13-ára tanácskozást szervezett a városházán, melyre neves értelmiségieket, egyházi személyeket, városi tanácsosokat hívott meg. A résztvevők között volt dr. Márki Sándor történész, Ferenczi Zoltán egyetemi tanár, irodalomtörténész, dr. Bartók György ev. ref. püspök, Nagy Mór polgármesterhelyettes, Fekete Nagy Béla és Nagy Lajos tanácsosok, Boros György unitárius teológiai tanár, Peielle Róbert festőművész. Egy szűkebb bizottságot alakítottak Nagy Mór és Boros György vezetésével, amely a gyakorlati feladatokra kapott megbízást.¹⁶

A polgármester ezután Budapestre utazott, hogy kérésüket Crane-nek személyesen adja át. Megkereste Kovácsot, aki több napig a fővárosban élő leányánál időzött, és ő hozta össze október 19-én Crane és Szvacsina találkozóját. Itt történt ígéret arra, hogy az angol művész az erdélyi útra „bemutatás végett” néhányat a képeiből rendelkezésre bocsát.¹⁷

Az, hogy a szóbeli megállapodásból valóságos terv lett, s nem néhány műnek, hanem jelentősebb kollekciónak kolozsvári bemutatására került sor, kétségtelenül Kovács érdeme. „Kovács János tanár kérésére – írta az *Ellenzék* – megígérte a művész, hogy legszebb képeiből mintegy 30 dbot lehoz Kolozsvárra bemutatásra.”¹⁸ Crane olyan elképesztően gazdag anyaggal érkezett Londonból Budapestre, hogy abból jutott a kolozsvári tárlatra is. Így a műveknek csak egy részét vette kölcsön az Iparművészeti Múzeumban akkor már két hete nyitva tartó kiállításról.

Katalógus híján csak a kolozsvári sajtó beszámolóiból tudunk képet adni Crane bemutatkozásáról Erdély szellemi központjában. A cím szerint említett művek közül három, a *Szénakaszálás Utópiában*, *A salisbury-i templom tornya* és a *Leith Hill* című akvarellek azonosíthatóan a pesti kiállítás anyagából valók.¹⁹ Kolozsváron került viszd először kiállításra *A világ meghódítói* című olajfestmény, melyhez Crane azonos című saját versét (*The world's conquerors*) társította. Ennek utolsó sora magyarul így hangzott: *Munka, hír, erő, szépség, szerelem / Meghódít mindent, csak időt s halált nem*).²⁰

A kiállítás anyagát a kolozsvári fa- és fémipari szakiskola emeleti rajztermében helyezték el, nem sokkal Crane megérkezése előtt. A Pákei Lajos tervezte impozáns historikus épület a Nagymalom utcában (ma a kolozsvári műszaki egyetem székháza) 1898-ban készült el, és abban az I. Ferenc József Iparmúzeum mellett az említett szakiskola is helyet kapott. Az október 29-én megnyílt és két napig látogatható tárlatot a rendkívül nagyszámú érdeklődő díjtalanul tekinthette meg. Számon tartott eseménye volt ez a rendezvény a város kulturális életének, amit az is jelez, hogy a Magyar Polgár vezércikkben üdvözölte, hangsúlyozva annak alap gondolatát: „Hatalmas szószóló az igaz művészet!”²¹

A történelmi város élménye

■ A kolozsvári látogatás filmje számos tudósításból pontról pontra követhető. E rövid időnek a pestinél is zsúfoltabb programja volt. A vendéglátók mindent meg akartak mutatni Crane-nek, amiről úgy gondolták, hogy érdekelheti. Crane Erdélybe is családjának tagjaival érkezett, feleségével, Mary Andrews-val és két felnőtt fiával, Lionellel és Lancelot-val. Rozsnyay, mint titkár volt velük, és Kovács Jánossal együtt a tolmácsolásban segített.

Miután Crane Pécsen a Zsolnay családnál vendégeskedett, Szegedre mentek át, majd rövid időre megálltak Aradon, s onnan az Arad – Tövis vasútvonalon utaztak tovább Erdély felé. Késtek, mivel az éjszakát Piskin töltötték, s így október 29-én nem reggel, hanem déli 12 óra körül érkeztek Kolozsvárra.

A vendégeket Fekete Nagy Béla tanácsos és Kovács János a pályaudvarról szállásukra, a főtéri New York szállóba kísérték. Innen indulva az aznap tartott kolozsvári hetipiacon néhány szűcsbolmit vásároltak, majd fölmentek a Fellegvárra, ahol Crane elragadtatással szemlélte a legszebb panorámát, az alattuk kitarulkozó történelmi várost. Visszafele jövet a polgármester üdvözölte a vendégeket. Hat óra körül ebéd a New Yorkban, Kovács János köszöntőjével és Crane válaszával. Utóbbi Boros György tolmácsolta, az erdélyi unitáriusok későbbi püspöke, aki maga is a manchesteri kollégium ösztöndíjasa lévén, jól beszélt angolul.

A megérkezés napja színházi előadással zárult. Itt volt igazán nyomon követhető, milyen gondos előkészülettel várták Kolozsváron a nevezetes vendéget. Jó néhány nappal azelőtt döntöttek el, hogy az évad előadásai közül Csepreghy Ferenc *Sárga csikóját* mutatják be. „Ezt a darabot tartotta a színház vezetősége legalkalmasabbnak, festői képekben legbővelkedőbbnek, külsőségekben is legmegkapóbbnak arra – írta az Ellenzék tudósítója –, hogy idegen ember is tiszta gyönyörűséget találhasson benne.”²² Nem is csalatkoztak. A páratlan tehetségű Szentgyörgyi István pusztabúróját a vendégek feledhetetlen alakításnak ítélték. Kifejezetten Crane-nek szólt az a „népviseleti életkép”, amely az első felvonás után elevenedett meg a színpadon. A rendezők torockói, kalotaszegi, györgyfalvi, székely és hóstáti (kolozsvári) népviseleti tablót mutattak be.²³

Október 30-án a kolozsvári séták és látogatások folytatódtak. Megtekintették a 48-as ereklyemúzeumot (Nagy Mór, Fekete Nagy Béla és Pákei Lajos társaságában), ellátogattak a női ipariskolába, ahol báró Wesselényi Istvánné angolul beszélgetett a Crane családdal. Nagy Lajosné (az unitárius esperes és tanácsos felesége) otthonában torockói és kalotaszegi varratásokat, népi bútorokat és székely népművészeti tárgyakat mutatott Crane-nek. Felkeresték a város szociális létesítményeként alapított Süketnéma Intézetet, elmentek az EMKE-székházba, ahol Crane sokáig nézte Than Mór allegorikus festményét.

Ezután a már jólőre betervezett műteremlátogatások következtek. A cseh származású, de Kolozsváron meglepedett Melka Vince műtermében, az idős mester festményei mellett Crane azoknak a képeknek a reprodukcióit nézte hosszasan, melyek Rudolf trónörökös görgényi vadászát ábrázolták. (Melka, mint Rudolf főherceg udvari festője jött Erdélybe.) Képeket-szobrokat tekintettek meg Veress Zoltán és Kozma Erzsébet, Peielle Róbert és Kőváry Endre műtermeiben. Ezek Melka Vince műtermét leszámítva egymás közelében voltak, így hamar átszaladtak rajtuk. Következett a város történelmi nevezetességei között a Mátyás-szülőház, a ferencesek gótikus zárdája és refektórium, az unitárius templomban Dávid Ferenc „prédikáló köve”, a Pákei Lajos tervei szerint épülő új unitárius kollégium. Sort kerítettek rá, hogy megnézhesse a Mátyás-szobor pályázatának makettjeit, a szobor épülő talapzatát, a Bethlen-bástyát, a városfal megmaradt részeit. Crane sajnálattal szólt arról, hogy a városfal jó része az átgondolatlan városfejlesztésnek áldozatul esett. Ilyesmit – mondotta – Angliában már nem tesznek.²⁴ Eljutottak aznap az Iparmúzeum épületében megnyílt kiállításra, ahol a művek alkotóját nagyszámú közönség fogadta.

Este a színházban a *Szép Heléna* első felvonását nézték meg, majd Szvacsina Géza adott búcsúfogadást a vendégek szálláshelyén. Kovács János tolmácsolásában Crane jövetelének céljáról beszélt, arról, hogy megismerje a magyar nép múltját és népművészetét.²⁵

Kalotaszeg, a ruszki föld

■ Az utolsó napot, október 31-ét a kalotaszegi látogatásnak szánták. Kolozsvárról a Crane családot és Rozsnyayt egyedül Kovács János kísérte el. Munkácsy után Crane volt a legnevezetesebb vendége az élő népművészet akkor még zöldellő szigetének. Érthető, hogy a messze idegenből jött vendég rangjának megfelelő volt a látogatás előkészítése is, melynek eseményei – Gál István találó hasonlatával – „valósággal forgószínpadszerű felejthetetlen élményé” váltak számára.²⁶

Reggel indultak vasúton és a bánffyhungyadi állomásról bivalyfogatós falusi szekérral vonultak be a Gyarmathy-portára. Az udvarház (melyet a Bánffy család adományaként birtokoltak) bár átalakítva ma is megvan, benne a régi bútorok egy része. Utcai frontján emléktábla örökíti meg valamikori nevezetes lakójának, Gyarmathy Zsigánének, „Kalotaszeg nagyasszonyának” nevét. Ami kisebbé zsugorodott, a telek, az egykor hosszan elnyúló kert. A bivalytejes reggeli után – tudósított a *Magyar Polgár* – „a mester az udvaron beállított hunyadi legényekről, pártás leányokról, menyecskékről a délelőtti folyamán 8 ceruzavázlatot készített.”²⁷ De még ezt megelőzően Crane a falu (tulajdonképpen nagyközség, járási székhely) képét, hosszú utcáját vázolta föl, a jellegzetes meredek sátortetűjű házakkal és csűrökkel.

A bánffyhungyadi látogatás leírását a szakirodalomban Rozsnyay Kálmán nyomán szokták idézni, aki több alkalommal is visszatért írásaiban a történetekre.

„Korán reggel, misztikus ködön át szürkéllett az öreg Vlegyász[a] finom rajza a kékes hátéren. Szubtilis, bensőséges tájkép volt az, olyan mint Mednyánszky képei.

Bivalyszekerek állták el az utat, meg a sok vásáros kocsi, amely Kolozsvárnak tartott. Mire a kalotaszegi Nagyasszony portájára értünk, kisütött a nap, csudálatos szép színekben tündökölt a kúria falát befutó vadszőlő, az ámbitus muskátlibokrai között bűgött egy gerlepár, s az udvar violái telisteli fűrtjeikkel úgy illatozának mint június kellős közepén, és betöltötték azzal a bódítóan édes illattal a levegőt.

Azután lányok jöttek meg legények, Tamás Kata, Tamás Erzsi, Lukács Ilona, Kovács Zsófi, Bokor Marci és Veres István, Gyarmathyné dolgos népe, édes gyerekei. Sokat jártam már ott, sokat láttam őket, de ilyen intenzíven soha se hatottak rám. Csillogott a gyöngyös párták üvegdíszje, a sokszínű szalagokat meg-meglobogtatta a szél, ragyogó aranszíne volt a sárga muszuly-nak, vakító volt a fehér pendely ráncja.

Walter Crane-nek való tárgy volt az. [...] Bejártuk a székely bokállal, győri sárga mázos tállal teleagatott falu parasztházak festői szobáit, meg a kertek alját.”²⁸

A Rozsnyay említette nevek sorra feltűnnek a Crane vázlatkönyvében rögzített rajzok alatt. S ennek a néprajzi szakirodalom különös fontosságot tulajdonít. Addig ugyanis a megörökített személyek csak típusként voltak érdekesek, személyük kiléte nem, így nevüket föl sem jegyezték. A rajzok, bár némelyiken látszik a gyors vázlatosság, rendkívüli ösztönzője lett a további képi fölvételeknek. A Magyar Iparművészet 1903-ban kalotaszegi különszámot adott ki, melyet Edvi Illés Aladár és Kriesch Aladár kiváló vízfestményei illusztráltak. Rövidesen megérkezett Kalotaszegre a Malonyai-kötetet előkészítő újabb expedíció.

A rajzok az *Új Idők* 1900. évi 46. számában jelentek meg először, majd Crane angol folyóiratokban tett közzé belőlük, végül egyetemesen elterjedt iparművészeti tankönyveibe is beválogatta azokat.²⁹ Sok-sok év után újraközölte négy rajzát a kalotaszegi népviseletről megjelent összefoglaló mű.³⁰

A bánffyhungyadi látogatás történetéhez tartozik, hogy a vendégeket Szalatsy Rezső a helyi polgári iskola rajztanára megérkezésüktől fogva elkísérte és a faluban kalauzolta. Szalatsy ott volt a búcsúztatásuknál is, és a szolgálataiért hálás művész megtekintette vázlatkönyvét, melybe emlékül egy repülő darvat rajzolt (Crane a magyarban darut jelent), *To Mr. Szalatsy from Walter Crane* aláírással.³¹ Érdekes, hogy ennek az epizódnak nyoma maradt a bánffyhungyadi polgári iskola nyomtatott értesítőjében is, az év eseményét összegezõ leírásban.³² Szalatsy Rezső olyasfajta szolgálatra vállalkozott, mint Telegdy Árpád (utóda a rajzkatedrán), aki alapos helyismeretével a Malonyay-kötet gyűjtőmunkáját támogatta.

Crane és családja még aznap elutazott, és miskolci látogatásuk után, Budapesten át hazatértek Angliába. Crane-nak november 4-én Kovács Jánoshoz írt levele mintegy összefoglalója volt a nagyon kellemesen telt, és igen hasznosnak ítélt erdélyi útnak.

„Budapest

1900. november 4.

Kedves Kovács Professorom

Azóta kerestem az alkalmat, hogy írhassek önnek néhány sort, amióta elhagytuk Kolozs-várt, de annyira zsúfolt volt a programunk, hogy csak most, elutazásom estéjén vagyok képes ezt kívánságom szerint megtenni, és kifejezni Önnek legforróbb köszönetünket mindazért a kedvességért, amit öntől kaptunk. Úgy érezzük, hogy az Ön vezetésével és segítségével Kolozs-váron a legelőnyösebben töltöttük időnket.

Reméljük, hogy kifejezi hálánkat és elégedettségünket a polgármesternek és mindazon hölgyeknek és uraknak, akikkel találkoztunk és akik hozzánk oly kedvesek voltak.

A legkellesebb emlékeket visszük magunkkal kolozsvári látogatásunkról és az Önök városa mindig úgy fog élni emlékezetünkben, mint Magyarország legszebb fekvésű városa, amely amellet, hogy a tudomány oly kiemelkedő székhelye, korai barátja a gondolat szabadságának is.

Bátorkodom ide mellékelni egy kis rajzot, amit éppen most készítettem emlékül az Ön számára – azt hiszem a jelentését könnyen meg fogja fejteni. A fiam, Lancelot egy Önről készült portrévázlatát küldi.

Mindketten forrón üdvözljük Kovács kisasszonyt és Önt, reméljük, hogy újra találkozunk Londonban vagy Erdélyben vagy mindkét helyen.

Teljes bizalommal vagyok igaz híve

Walter Crane

P.S. Írtam az Iparművészeti Iskola igazgatójának, közölve, hogy ottani kiállításom végeztével egy munkámat az iskolának szándékozom ajándékozni.

Éppen most, amikor e sorokat írom, kaptam meg az Ön november 3-iki igen kedves levelét. Nagyon boldog lennék, ha megtisztelne azzal, hogy egyszer újra meglátogathatnám Erdélyt. Nem felejtjük el majd a fényképeket elküldeni Önnek. Mára ígérük. Nem állíthatom, hogy szabadkőműves lennék, jóllehet intézményükben sok minden vonz engem.

Most érkezettek meg a fényképek és csatolok kettőt.

WC.”³³

A rajz, amiről Crane ír, megmaradt a Kovács család hagyatékában. Reprodukciója kolozvári folyóiratokban két alkalommal is megjelent,³⁴ és ha valaki nem látta volna az eredetét, ezek is egyértelműen bizonyítják, hogy nem egy exlibrisről van szó, mely Kovács számára készült, ahogyan néhol említik,³⁵ hanem a búcsúzás pillanatát megörökítő szimbolikus, kicsit karikírozó tollrajzról.

A rajz háttérben Kolozsvár bástyás városkapuja látszik és egy leveleit bontó fa, mely körül darvak keringenek. Mikó Imre leírása szerint (aki Kovács professzor leányainál, Irénnél és Margitnál látta utoljára a rajzot) a kapu előtt Kovács János fogadja torockói népviseletben az „ángliust”. „Mellette talán felesége, Kriza János leánya. A kép alatt angolul:»Kovács tanárnak a legszívélyesebb üdvözlettel egy kis emlékként a rendkívül kellemes kolozvári látogatásom alkalmával.«³⁶ A skótharisnyás Crane kezét nyújt és megemeli kalapját vendéglátói előtt. A rajz aláírt és keltezett. „Budapest, nov. 4. 1900. Walter Crane”.

Nincs közelebbi adat arról, hogy milyen képet ajándékozott Crane a kolozvári kiállítási helyet adó intézménynek, a fa- és fémipari szakiskolának és arról sem, hogy mi történt ezzel a művel. Az iskola igazgatója akinek ez ügyben Crane írt, Magyar Endre okleveles gépészmérnök volt.

Hitvallása: az új művészet igéi

■ Walter Crane és a kolozváriak további közvetlen kapcsolata a Mátyás-szobor fölavatásához fűződik. Az angol művész, akit a magyar nemzet történetéből leginkább Hunyadi Mátyás és kora ragadott meg, figyelemmel követte Fadrusz monumentális szobrának elkészülését és fölavatását. Dr. Márki Sándor, a *Mátyás király emlékkönyv* szerkesztője nagy örömmel fogadta azt a rajzot, melyet Crane 1901 júliusában készített és Kovács barátjának ajánlva juttatott el Londonból Kolozsvárra. A díszítő rajz a hollós Mátyás címerrel és csőrében a gyűrűt tartó hollóval, s a középkori attribútumokat inda és virágdísszel közrefogott felirattal (*Mathias Corvinus*) úgy volt megkomponálva – Crane nagy illusztrációs gyakorlata szerint –, hogy az fejezetnyitító díszítése legyen a reprezentatív emlékkönyvnek. A kötet a kolozvári Mátyás-szobor leleplezése alkalmával, Kolozsvár város megbízásából és anyagi hozzájárulásával Budapesten az Athenaeum gondozásában jelent meg.³⁷ Márkinak gondja volt arra, hogy a kötet jegyzetanyagában Crane-nek a díszítő rajzhoz fűzött megjegyzését is közlétegye. (*Mátyás király kolozvári megemlékezésére; a legkellemesebb látogatás emlékére és köszönetnyilvánításképp az ott kapott számos szívességért.*)

Ezek után természetes volt, hogy Crane-t meghívják Kolozsvárra a Mátyás-szobor 1902. október 12-i fölavatásának országos ünnepségére. A közvetítésre ismét Kovács János vállalkozott. S bár Crane elfoglaltságára hivatkozva nem jött el, válaszelevele mindenképpen érdekes.

„London, 1902. okt. 8.

Kedves Kovács tanár barátom! Nagyon szépen köszönöm szívélyes és meleghangú levelét, melyet Olaszhonból való visszatérésemkor vettem. Én, ugyanis, a nőmmel öt hétig a művészet hazájában voltam. Lelkemből óhajtottam volna jelen lenni azon a nagyszerű ünnepélyen, melyet önök a Nagy Mátyás király szobrának a leleplezése alkalmából rendeznek. De teljes lehetetlen, mert a távollétem alatt felhalmozódott sok munka miatt Londonban kell maradnom. Így hát csak a legőszintébb szerencsekívánatomat küldhetem a nagy eseményhez. Az önök nemzete nemesen cselekedett, midőn megörökítette emlékét egy olyan embernek, aki – jóllehet király volt –, mégis a népnek igaz barátja, pártfogója; és olyan király, aki felfogta a köznépsorsát, rokonszenvezett velök és méltányolta az ők munkáját.

Mátyás király igaz hazafi és rettenthetetlen hős volt s lángeszét és nagy hatalmát nem arra használta, hogy más országokat indokolatlanul megtámadjon, vagy megsemmisítsen, hanem, hogy saját országának fejlődését, egységét s jóllétét élémozdítsa.

Éppen ezért éljen örökkön-örökké Corvin Mátyásnak az emléke!...

Élénken emlékszem még most is azokra a kellemes órákra, melyeket Bánffyhunyadon töltöttünk azon kedves és szép nép között. Legyen szíves átadni legforróbb és szívélyes üdvözlőmet nekik mindközönségesen. Nagy örömet okozott nekem, hogy a Mátyás király emlékkönyvébe küldött rajzom megnyerte tetszésüket. Üdvözölve Kolozsvár város lelkes és hazafias polgárait, őszinte tisztelettel és baráti szeretettel vagyok

tisztelő híve:

*Walter Crane*³⁸

Kovács János halála után (1905) a kapcsolatok megszakadtak. Crane látogatásának emléket azonban sokan megőrizték.

Erre utal a kolozsvári sajtóban 1915 tavaszán megjelent, az elhunyt angol művészt búcsúztató nekrológ személyes hangja. „A nagy világfelfordulásban észre sem vettük, hogy meghalt a nagy angol festőművész, a magyarság igaz barátja, Walter Crane, aki Kolozsvárt is járt magyarországi körútjában, sokan emlékeznek rá szeretettel.”³⁹

Földözött Walter Crane emlékét több írásában Kós Károly, utalva arra a hatásra, melyet példájával és útmutatásaival az angol művész a magyar szecessziós mozgalmakra gyakorolt. És vallott arról hogyan ösztönözte őt magát is Crane korán megismert könyvművészete, amelytől egyenes út vezetett a sztánai műhelyig és Kós sokoldalú, az Erdélyi Szépművészeti Cél sorozatában kiteljesedett könyvtervező munkájáig.

„Negyedszázada immár, hogy Walter Crane-t vendégül látta Kolozsvár városa – írta hosszabb méltató írásában Kós 1924-ben. – Akkor tudtuk sokan – mindenesetre sokkal-sokkal többen, mint ma –, hogy ez a látogatás megpecsételése volt annak a diadalmas öröme, mellyel a mi lelkünk a háború előtti kultúrmozgalmak leghatalmasabbikát, a modern angol művészi világszemléletnek igazságát, reménységét, hitét magába foglalta. Azóta nagy idő telt el felettünk, sok-sok minden megváltozott körülöttünk és bennünk. [...] De – ha néha egy szép és ízléses otthonba lépünk, vagy bár egy-egy simán és becsületesen összeszerkesztett modern bútort, egy jól szőtt szőnyeget, egy igazi színes ablakot, egy-egy dekoratív gobelint, vagy applikált pannót látunk; különösképpen pedig, ha nagyritkán szemünk elé kerül mégis egy új könyv, melyet erdélyi lélek művészete, erdélyi kéz munkája teremtett meg és az mégis szép, igaz – akkor jó azt tudnunk, és illik, ha tudjuk, hogy egy-egy ilyen eredménynek, vagy várakozásnak eredeti és indító munkálói közül az első egyike egykori vendégünk, ama Walter Crane volt.”⁴⁰

Kós mindvégig élénken emlékezett arra, milyen erős hatással volt rá a modern angol rajzművészet és könyvtervezés, amikor 1904-től a budapesti műegyetem építész hallgatójaként találkozott vele. „A rajzteremből estefelé hazamentemben utamba esett az Iparművészeti Múzeum, tehát fel-felmentem könyvtári olvasótermébe, látni, tanulni, rajzolni. Ott másoltam akkor Walter Crane mesekönyv-illusztrációit, Gordon Craig grafikáit, rátaláltam a korai fametszőkre is, és igen megszerettem őket.”⁴¹

■ JEGYZETEK

1 Dénes Jenő: Körösfői-Krisch Aladár. Bp., 1939; Murádin Jenő: A diódi telepről. In: Gödöllői művésztelep 1901–1920. Gödöllő, 2003. 32–37.

2 Gellér Katalin: Újítás és tradícióvállalás. Uo. 15.

3 Gál István: Walter Crane kalotaszegi rajzai. Etnographia 1967. LXXVIII. évf. 577–584.

4 Rozsnyay V. H. Kálmán: Walter Crane. Magyar Iparművészet 1900. III. évf. 4. sz. 155–159.

5 Uo.

6 Judit Koós: Walter Crane and Hungary. Ars Decorativa 1. 1973. 153–168; Hilda Horváth: Walter Crane in Hungary. In: Gyula Ercsey (ed.): Britain and Hungary 2. Contacts in Architecture, Design, Art and Theory During the Nineteenth and Twentieth Centuries. Bp., 2003. 153–162.

7 Magyar Polgár 1900. október 18. XXIII. évf. 239. sz. 1–2.

8 Magyar Polgár 1900. október 29. XXIII. évf. 248. sz. 1–3.

9 P. G. [Papp Gábor]: Walter Crane. Újság 1900. október 27. II évf. 296. sz. 2.

10 Murádin Jenő: Papp Gábor (1872–1931). In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1991–1992. Szeged, 1993. KLNy.

11 Gál Kelemen: A kolozsvári unitárius kollégium története (1568–1900) II. Kvár, 1935.

- 12 Uo. 499.
- 13 John Kovács: An oration in memory of the late John Paget Esq. Kvár, 1893.
- 14 Crane Walter Kolozsvárt. Ellenzék 1900. október 23. XXI. évf. 241. sz. 2.
- 15 Az Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár. Kovács János hagyatéka, 32/c.
- 16 Walter Crane Kolozsvárt. Magyar Polgár 1900. október 15. XXIII. évf. 236. sz. 4.
- 17 Walter Crane Kolozsvárt. Ellenzék 1900. október 22. XXI. évf. 240. sz. 2–3.
- 18 Ellenzék 1900. október 23. I. h.
- 19 Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum és a Magyar Iparművészeti Társulat Walter Crane kiállítása. Bp., 1900. Katalógus. A három akvarellt a 108., 125. és 150. szám alatt jelzik a kiállításon.
- 20 Walter Crane mint költő. Magyar Polgár 1900. október 29. XXIII. évf. 248. sz. 5.
- 21 Horváth Emil br.: Walter Crane. Magyar Polgár 1900. október 30. XXIII. évf. 249. sz. 1–2.
- 22 Walter Crane a színházban. Ellenzék 1900. október 25. XXI. évf. 243. sz. 3.
- 23 (s.): Walter Crane a színházban. Ellenzék 1900. október 30. XXI. évf. 247. sz. 2.
- 24 Walter Crane Kolozsvárt. Ellenzék 1900. október 30. XXI. évf. 247. sz. 3.
- 25 Walter Crane Kolozsvárt. Magyar Polgár 1900. október 31. XXIII. évf. 250. sz. 5–6.
- 26 Gál István: I.m. 582.
- 27 Walter Crane Bánffyhunyadi. Magyar Polgár 1900. november 5. XXIII. évf. 253. sz. 7.
- 28 Sydney Carton [Rozsnyay Kálmán]: Walter Crane Kalotaszegen. Új Idők 1900. november 9. II. köt. 432–433.
- 29 Walter Crane: Ideals in art. London, 1909.
- 30 Faragó József – Nagy Jenő – Vámszer Géza: Kalotaszegi magyar népviselet. Buk., 1977.
- 31 Magyar Polgár 1900. november 5. I. h.
- 32 A Bánffyhunyadi M. Kir. Állami polgári fiú-, felső leány- és elemi iskolák értesítője az 1900–1901. tanévről. Bánffyhunyadi, 1901.
- 33 Az Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár, Kovács János hagyatéka, 32/c.
- 34 Pásztortűz 1924. 10. sz.; Utunk 1966. 11. sz.
- 35 Gellér Katalin – Keserü Katalin: A gödöllői művésztelep. Bp., 1987. 142.
- 36 Míkó Imre: Walter Crane Kolozsvárt. Utunk 1966. XXI. évf. 11. sz. 9.
- 37 Mátyás király emlékkönyv. (Szerk. dr. Márki Sándor) Bp., 1902.
- 38 A levél eredetije nem bukkant föl; magyarra fordított szövegét a Mátyás-szobor fölavatása idején több lap is közölte. (Magyar Polgár 1902. október 13. XXV. évf. 235. 9.; Ellenzék 1902. október 13. XXIII. évf. 235. sz. 3.) – A fordítások között jelentéktelen eltérések vannak.
- 39 Walter Crane. Újság 1915. április 6. XVII. évf. 94. sz. 3–4.
- 40 Kós Károly: Walter Crane. Pásztortűz 1924. X. évf. 10. sz. 52–54.
- 41 Kós Károly: Életrajz. Közézeteszi Benkő Samu. Bp.–Buk., 1991. 42–44.

